

Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΜΙΑΣ ΑΣΤΙΚΗΣ ΓΥΝΑΙΚΕΙΑΣ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ ΤΟΥ 19^{ου} ΑΙΩΝΑ ΣΕ ΔΙΕΚΔΙΚΗΤΙΚΗ ΦΕΜΙΝΙΣΤΙΚΗ ΤΟΝ 21^ο ΑΙΩΝΑ: ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΈΝΩΣΗΣ ΝΕΑΝΙΔΩΝ (Χ.Ε.Ν.) ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ

Μαρία Κανταράκη

Διδάκτωρ Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Επιστημονικό
Στέλεχος ΧΕΝ Ελλάδος

Περίληψη

Το κείμενο αναφέρεται στην πορεία της Χ.Ε.Ν., ως γυναικείας οργάνωσης, υπό το πρίσμα των τριών «βασικών κυμάτων» του φεμινισμού και στη διαχρονική της σύνδεση με αυτά. Τον 19ο αιώνα αναδύθηκε το «πρώτο κύμα» του φεμινισμού – κάτω από την επίδραση του Διαφωτισμού- με στόχο τη διεκδίκηση της «ισότητας» (στην εκπαίδευση, τη μισθωτή εργασία, την πολιτική, την ιδιοκτησία, τον γάμο, την οικογένεια...). Παράλληλα, ιδρύεται η Παγκόσμια Χ.Ε.Ν. για την υποστήριξη και ενδυνάμωση των γυναικών και των κοριτσιών σε εμπόλεμες περιοχές, σε μια κατεξοχήν ανδροκεντρική εποχή. Στη συνέχεια, αναδύθηκε το «δεύτερο κύμα» (1960– 1980) του φεμινισμού, επικεντρώνοντας σε ζητήματα, όπως η βία, τα έμφυλα στερεότυπα, η διάκριση βιολογικού - κοινωνικού φύλου, η διαχρονικότητα της γυναικείας υποταγής και της αντρικής εξουσίας και η διεκδίκηση κοινωνικών και πολιτικών δικαιωμάτων. Η Χ.Ε.Ν., εκείνη την εποχή, δίνει ιδιαίτερη βαρύτητα στα συνταγματικά δικαιώματα των γυναικών και στην γυναικεία εργασία. Στο «τρίτο κύμα» (1980-σήμερα) η συζήτηση εμβαθύνει στην βία κατά των γυναικών, στα σεξουαλικά και αναπαραγωγικά δικαιώματα και στα έμφυλα στερεότυπα. Η Χ.Ε.Ν. συμμετέχοντας, τα τελευταία χρόνια, στον ευρύτερο διάλογο με τις άλλες γυναικείες/φεμινιστικές οργανώσεις και την κοινότητα, επαναπροσδιορίζεται ως γυναικεία οργάνωση με φεμινιστικό πρόσημο, επαναπροσδιορίζοντας, ταυτόχρονα, την ταυτότητα του φεμινισμού στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία.

Λέξεις – κλειδιά: φεμινισμός, Χ.Ε.Ν., γυναίκες, ισότητα, κοινωνία

THE EVOLUTION OF AN URBAN WOMEN'S ORGANIZATION THE 19TH CENTURY INTO AN ASSERTIVE FEMINIST ACTIVIST ORGANIZATION: THE EXAMPLE OF THE YOUNG WOMEN'S CHRISTIAN ASSOCIATION IN GREECE AND THE WORLD

Maria Kantaraki

PhD Panteion University of Social and Political Sciences, Scientific Executive YWCA in
Greece

Abstract

The text refers to the Y.W.C.A., as a women's organization, in the light of the three "waves" of feminism and to its connection with them. In the 19th century, the "first wave" of feminism appeared, influenced by the Enlightenment era, claiming "Equality" (in education, employment, politics, property, marriage, family...). The Y.W.C.A., at the time, emphasised women's constitutional rights and labor. At the same time, the World YWCA is founded to support and empower women and girls, in war zones of a male-centric era. Then, the "second wave" (1960 – 1980) of feminism appeared, focusing on issues such as violence, gender

stereotypes, sex -gender discrimination, the perpetuity of female subordination and male authority, and the assertion of social and political rights. The Y.W.C.A, at that time, gave special importance to women's constitutional rights and women's work.

During the “third wave” (1980-present) the debate deepens on violence against women, sexual and reproductive rights and gender stereotypes. The Y.W.C.A., participating, the last years, in the wider dialogue with other women's/feminist organizations and the community, redefines itself as a women's organization with a feminist sign, redefining, at the same time, the identity of feminism in contemporary Greek society.

Keywords: Feminism, YWCA, women, equality, society

Εισαγωγή

Τα κινήματα των γυναικών ακολουθώντας και παρακολουθώντας την ιστορική πορεία των κοινωνιών, την αναδιαμορφώνουν, συμβάλλοντας καθοριστικά στην αναδιάταξη των δομών, των θεσμών και των σχέσεων, καθώς επανεξετάζονται ζητήματα έμφυλων ρόλων, συμπεριφορών και συγκρούσεων. Η Κοινωνιολογία του Φύλου στον 21^ο αιώνα, καλείται, μεταξύ άλλων, να προσεγγίσει εκ νέου έννοιες, όπως αυτή του φεμινισμού, έτσι όπως νοηματοδοτείται από τις οργανωμένες συλλογικότητες των γυναικών, αλλά και τους / τις επιστήμονες που τις ερευνούν. Η παρούσα εισήγηση αναφέρεται στην εξέλιξη της Χ.Ε.Ν., μέσα από τις δράσεις της, από «παραδοσιακή» γυναικεία οργάνωση σε φεμινιστική. Εκκινώντας από μια πρωτογενή έρευνα (Κανταράκη 2021:257-272) σε εθελόντριες των τοπικών Κέντρων για την (πιθανότητα) συναντίληψης, σε ζητήματα που αφορούν τη βία κατά των γυναικών, διαπιστώθηκε, μεταξύ άλλων, πως οι γυναίκες της οργάνωσης αναδεικνύουν φεμινιστική συνείδηση, η οποία δεν ήταν ούτε «δεδομένη», ούτε «αναγκαία» συνθήκη για τη συμμετοχή τους σε μια «παραδοσιακή / εθελοντική» γυναικεία οργάνωση. Υπό το πρίσμα των τριών «βασικών κυμάτων» του φεμινισμού, όπως αυτά διαμορφώνονται μέχρι σήμερα και λαμβάνοντας υπόψη τις πολλαπλές του προσεγγίσεις, αναφέρεται η παράλληλη πορεία εξέλιξης της Χ.Ε.Ν. ως γυναικείας οργάνωσης και η διαχρονική σύνδεσή της με αυτά.

Πρώτο «κύμα» φεμινισμού, τέλη 19^{ου} αρχές 20^{ου} αιώνα : Οι διεκδικήσεις για τα αυτονόητα

Το «πρώτο κύμα» φεμινισμού με τη διεκδίκηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων από τις γυναίκες και, σπανιότερα και από άνδρες συνοδοιπόρους, βασίζεται στις αντιλήψεις του Διαφωτισμού για ισότητα, ελευθερία, κοινή για όλους, αντιμετώπιση από το Νόμο, δικαίωμα ελεύθερης έκφρασης, ακόμα και «αντίστασης» στην εξουσία, όταν αυτή τα αμφισβητεί. Ο Διαφωτισμός θεωρείται ότι αναφέρεται σε έναν παγκόσμιο Νόμο Ηθικής, που αφορά κάθε ανθρώπινο ον (*Όλοι οι άνθρωποι γεννήθηκαν και παραμένουν ίσοι και ελεύθεροι*) ωστόσο, οι γυναίκες, οι έγχρωμοι και οι δούλοι εξαιρούνται, καθώς βασικός «φορέας» του είναι, κυρίως, οι άνδρες της ανερχόμενης αστικής τάξης.

Την αντίφαση μεταξύ των αντιλήψεων του Διαφωτισμού και της ζοφερής για τις γυναίκες πραγματικότητας την αναδεικνύουν οι πρώτες φεμινίστριες, όπως η Olympe de Gouges, στη Γαλλία, το 1791 («Déclaration des Droits de la femme et la citoyenne») και η Mary Wollstonecraft στη Βρετανία, το 1792 («A Vindication of the Rights of Woman») και πολλές άλλες πρωτοπόρες -μαζί τους και ορισμένοι άντρες φιλόσοφοι και επιστήμονες.¹ Οι φεμινίστριες του «πρώτου κύματος» μιλούν για τις αδικίες που υφίστανται οι γυναίκες, επισημαίνουν τη σημασία της συμμετοχής τους

στη δημόσια σφαίρα, από όπου είναι εκτοπισμένες, επιδιώκουν να κάνουν «ορατό» το ρόλο τους και διεκδικούν τα ανθρώπινα δικαιώματά τους. Οργανώνονται για το δικαίωμα ψήφου, για ίση μεταχείριση στην εργασία και για το δικαίωμα στην εκπαίδευση. Και στη Νέα Ήπειρο οι εργαζόμενες στις βιοτεχνίες και στα εργοστάσια υφαντουργίας και ιματισμού διεκδικούν καλύτερες συνθήκες εργασίας, μισθολογική ισότητα, μείωση του ωραρίου και κατάργηση της παιδικής εργασίας. Ωστόσο, δεν «αποποιούνται» τη γυναικεία τους βιολογική ταυτότητα, ταυτισμένη με τον ρόλο της μητρότητας.

Οι γυναικείες οργανώσεις στην Ελλάδα, παράλληλα με το «πρώτο κύμα» φεμινισμού

Παράλληλα με τις πρώτες φεμινιστικές διεκδικήσεις στην Ευρώπη και τις Η.Π.Α., στην Ελλάδα, στις αρχές του 20ού αιώνα, εμφανίζονται αφενός, μεικτές οργανώσεις όπου ενθαρρύνεται η γυναικεία συμμετοχή, αφετέρου, αμιγείς γυναικείες οργανώσεις, που, είτε διατηρούν τα «παραδοσιακά» στοιχεία του έμφυλου ρόλου (της μητρότητας) και προσβλέπουν στο να τα βελτιώσουν, με τη συμμετοχή όλων των γυναικών σε δικαιώματα, όπως η εργασία, η εκπαίδευση και η ψήφος, είτε προωθούν τη συμμετοχή των γυναικών στο δημόσιο χώρο, με έμμεσο τρόπο, όπως οι κοινωνικές δράσεις για τις ευάλωτες ομάδες.

Οι μεικτές οργανώσεις, όπως, λ.χ., ο «Σύνδεσμος των Εργατικών Τάξεων Ελλάδος» του Δρακούλη, μεταξύ άλλων, προβάλλουν αιτήματα «πολιτικής ισότητας» μεταξύ των δύο φύλων (καθολικής ψηφοφορίας και εκλογής) και το δικαίωμα των γυναικών να διορίζονται ως κρατικοί υπάλληλοι, ² προσβλέποντας στην γενικότερη «ιδεολογική διαπαιδαγώγηση της εργατικής τάξης» (ΙΝΕ/ΓΣΕΕ 2008:5). Διεκδικούσαν την κατάργηση όλων των νόμων που περιόριζαν τα γυναικεία δικαιώματα και που συντηρούσαν την ανισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών (Κορδάτος 1972:156–157) ωστόσο, η παρουσία των γυναικών στα πρώτα εργοστασιακά σωματεία και ενώσεις, ήταν ισχνή. Τα πατριαρχικά στερεότυπα είναι ισχυρά και η πλειοψηφία των συνδικαλιστικών οργανώσεων δεν επιθυμούσε να έρθει σε ευθεία σύγκρουση με την ανδροκεντρική κουλτούρα (Κανταράκη 2001:48-50).

«... Οι συνδικαλιστικές οργανώσεις δείχνουν, στην καλύτερη περίπτωση, διστακτικές στα αιτήματά τους, για ένταξη και εκπροσώπησή τους απ' αυτές... Το 1925, ο Γ.Γ. της Γ.Σ.Ε.Ε., Ε. Ευαγγέλου, ζητά οι άντρες εργάτες να δείχνουν αλληλεγγύη στις συναδέλφισσές τους και οι εργαζόμενες να έχουν το δικαίωμα να εκλέγονται στις επαγγελματικές οργανώσεις...» (Ψαρρά 1999: 20-22) Επιπλέον, η ένταξη των εργαζομένων στο συνδικαλισμό ήταν, γενικότερα, μειωμένη, εφόσον, το εργατικό δυναμικό ήταν «περιστασιακό», τουλάχιστον, μέχρι το μεσοπόλεμο που, από τότε και μετά, οι διεκδικήσεις γίνονταν με περισσότερο συστηματικό και μεθοδικό τρόπο (Κουκουλές 1983).

Όσον αφορά τις γυναικείες οργανώσεις, οι σημαντικότερες είναι αυτές που ίδρυσαν η Καλλιρρόη Παρρέν και η Αύρα Θεοδωροπούλου. Το «*Λύκειον των Ελληνίδων*» που ιδρύθηκε το 1911 από την Καλλιρρόη Σιγανού-Παρρέν, αποτελεί, σύμφωνα με το καταστατικό του, «*σωματείο μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα*». Αυτοχαρακτηρίζεται ως «*πρωτοπόρο του φεμινιστικού κινήματος*» αλλά και «*του εθελοντισμού*» και προτάσσει «*την προάσπιση των δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών της γυναίκας ... για την «χειραφέτηση των γυναικών και την παροχή ίσων ευκαιριών στην εκπαίδευση, στην υγεία και την εργασία...»*. ³

Το 1920 ιδρύθηκε από την Αύρα Θεοδωροπούλου, ως «*φεμινιστικό σωματείο*», ο «*Σύνδεσμος για τα Δικαιώματα της Γυναίκας*», προσφέροντας, όπως και οι άλλες γυναικείες οργανώσεις, «κοινωνικό έργο», (ορφανοτροφείο για τα προσφυγόπουλα, κατασκηνώσεις για τις εργαζόμενες γυναίκες) αλλά προέτασε, επίσης, φεμινιστικά αιτήματα περί ισοτιμίας (πολιτικής, οικονομικής, κοινωνικής).⁴

Οι γυναικείες οργανώσεις συνέβαλαν στην μεγαλύτερη «ορατότητα» της παρουσίας των γυναικών στη δημόσια σφαίρα, χωρίς την ταυτόχρονη αμφισβήτηση της ταύτισής τους με την οικιακή σφαίρα και τον συνεπαγόμενο κατά φύλο καταμερισμό εργασίας, (Βαρίκα και Σκλαβενίτη, 1981). Αντίθετα, θεωρούσαν πως, ο «γυναικείος ρόλος» πρέπει να βελτιωθεί με την εκπαίδευση των κοριτσιών, ως αυριανών μητέρων, συζύγων και νοικοκυρών. Τίθενται υπέρ της εκπαίδευσης όλων των παιδιών και υπέρ της εκπαίδευσης των εργαζομένων γυναικών. Υποστήριζαν το δικαίωμα στην εργασία, κυρίως, για τις γυναίκες των χαμηλότερων κοινωνικοοικονομικών τάξεων, αλλά και την δυνατότητα ένταξης όλων των γυναικών, ως εργαζομένων στο Δημόσιο (Αβδελά 1990). Διεκδικούν την «Ισότητα», όπως όλο το «πρώτο κύμα», χωρίς να αμφισβητούν τον βιολογικό καταμερισμό εργασίας, ωστόσο, έρχονται αντιμέτωπες με συχνές αντιδράσεις, καθώς υπήρχε η αντίληψη ότι η επιδιωκόμενη ιδιότητά τους ως «πολιτών, έρχεται σε «φυσική» αντιδιαστολή με το «καθήκον» τους ως μητέρων.

Η Χ.Ε.Ν. στην Ελλάδα

Η Χριστιανική Ένωση Νεανίδων, μια παγκόσμιας έκτασης γυναικεία οργάνωση, με «ανθρωπιστικό» χαρακτήρα, ιδρύεται στην Αθήνα το 1923, από εθελόντριες προσφυγοπούλες μικρασιάτισσες, με αρχικό στόχο την υποστήριξη των προσφύγων, αλλά, στη συνέχεια, απευθύνεται σε όλα τα κορίτσια και τις γυναίκες που ζουν στην Αθήνα. Μέσα σε ένα κυκλώνα πρακτικών ζητημάτων και προβλημάτων που καλούνται να αντιμετωπίσουν, στα οποία ακόμα και το ίδιο το οργανωμένο το κράτος με δυσκολία ανταποκρίνεται, οι νεαρές προσφυγοπούλες δραστηριοποιούνται, οργανώνονται, αυτό - οργανώνονται και οργανώνουν και άλλες γυναίκες και κορίτσια, για να βοηθήσουν, όσο πιο αποτελεσματικά μπορούν την κοινότητα. Η εμπειρία τους από τις αντίστοιχες Χ.Ε.Ν. της πατρίδας τους, την Σμύρνη και την Κωνσταντινούπολη, αναδεικνύεται πολύτιμη για το έργο τους.⁵ Βοηθούν στην επανένωση των χαμένων οικογενειών, φροντίζουν, με όποιους τρόπους μπορούν, τις ευάλωτες ομάδες της κοινότητας: γυναίκες, παιδιά, (κυρίως, αυτά που έχασαν τους γονείς τους), ασθενείς, ηλικιωμένους, οικογένειες με χαμηλό εισόδημα, ενώ, ταυτόχρονα, οργανώνουν μαθήματα αγγλικών, γραφομηχανής, κοπτικής, κομμωτικής κλπ. για τις γυναίκες και τα κορίτσια, βοηθώντας τις να μπουν σε ανάλογα επαγγέλματα στην Αγορά Εργασίας, ή, οργανώνουν δράσεις με ψυχαγωγικό και πολιτιστικό χαρακτήρα.

Με όλες αυτές τις δράσεις, οι νεαρές ΧΕΝίτισσες «διδασκούν» στον «απαγορευμένο» δημόσιο «αντρικό χώρο», προσφέροντας υπηρεσίες φροντίδας – προέκταση του παραδοσιακού «γυναικείου» ρόλου τους. Έτσι, χωρίς ούτε και οι ίδιες να το συνειδητοποιούν, αναπτύσσουν, αφενός, τη γυναικεία αλληλεγγύη, βασική αρχή του φεμινισμού, (η σύνθεση της οργάνωσης είναι από, κυρίως, νεαρά κορίτσια, προσφυγοπούλες, αλλά και Αθηναίες) αφετέρου, προωθούν, με έμμεσο τρόπο, το νεωτερικό μοντέλο μιας χειραφετημένης και δραστηριοποιημένης στη δημόσια σφαίρα, γυναίκας, υπεύθυνης και ηγέτιδας. Η έννοια της ηγέτιδας και της πολιτίδας

(που εμπλέκεται στα κοινά) δεν κατοχυρώνεται, ακόμα, ως νομικό δικαίωμα για τις Ελληνίδες, αλλά, εξελίσσεται, ως μια κοινωνική πρακτική που τους «επιτρέπει» να βγουν από τον ιδιωτικό χώρο, μέσα από τον παραδοσιακό αποδεκτό «γυναικείο» ρόλο της «φροντίδας».

Η Παγκόσμια Χ.Ε.Ν.

Η ίδρυση της πρώτης Χ.Ε.Ν. θεωρήθηκε ως μια προσπάθεια υποστήριξης και ενδυνάμωσης των νέων γυναικών και των κοριτσιών και κυρίως των εργαζομένων «...για την ευημερία των νεαρών γυναικών στην εργασία και των κινδύνων στους οποίους εκτίθενται όταν έφευγαν από το σπίτι, συχνά για να εργάζονται πολλές ώρες για πολύ χαμηλές αμοιβές σε εργοστάσια και εργαστήρια στη μητρόπολη...». ⁶

Η Παγκόσμια Χ.Ε.Ν. ιδρύθηκε ως μια υποστηρικτική οργάνωση, ως ένας τόπος ασφαλούς συγκέντρωσης, κυρίως, νεαρών γυναικών. Το 1855, η Mary Kinnaird ίδρυσε έναν ξενώνα για νοσοκόμες, στην Αγγλία και η Emma Roberts, οργάνωσε ομάδες προσευχής για νεαρές γυναίκες και, μετά την συγχώνευσή τους, το 1877, δημιούργησαν, εν μέσω της βιομηχανικής επανάστασης, το 1894, την Παγκόσμια Χ.Ε.Ν.

Την εποχή του «πρώτου κύματος», η Παγκόσμια Χ. Ε. Ν. επικεντρώνεται στις νεαρές εργαζόμενες, εντός και εκτός της Οργάνωσης και την ενδυνάμωσή τους, μέσω της εκπαίδευσης και της ψυχαγωγίας και απευθύνεται «...όχι μόνο στα μέλη, αλλά και σε όλες τις νέες γυναίκες της κοινότητας ...» εκτιμώντας τις ιδιαίτερες ανάγκες «συγκεκριμένων ομάδων, όπως οι εργάτριες εργοστασίων, οι σερβιτόρες, οι πωλήτριες, οι υπάλληλοι, οι πλύστρες, οι οικιακές βοηθοί, οι τηλεφωνήτριες, οι ηθοποιοί και άλλες γυναίκες επαγγελματίες, οι φοιτήτριες, τα κορίτσια σε αγροτικές περιοχές ... για την κοινωνική και πνευματική ανάπτυξη, σε θέματα αναψυχής, μητρότητας και οικιακής εργασίας... ». ⁷ Η αναφορά της στις εργαζόμενες ανάγεται στο ίδιο πλαίσιο της βελτίωσης του παραδοσιακού ρόλου των γυναικών και, κυρίως, αφορά στην κοινωνικοποίηση των νεότερων σε μια «καλύτερη» εκδοχή τους, σε αυτή της εργαζόμενης γυναίκας, που κινείται στον εκτός σπιτιού χώρο, κάνει ορατή την παρουσία της στην Αγορά Εργασίας, κερδίζει τα προς το ζην, χωρίς την υποστήριξη των ανδρών. Αυτή τη «νέα» γυναίκα και αυτές τις ομάδες γυναικών ενδυναμώνει, υποστηρίζει και εκπαιδεύει η παγκόσμια οργάνωση, χωρίς να προτάσσει άμεσα, θέματα έμφυλης ισότητας και δικαιωμάτων των γυναικών.

Δεύτερο «κύμα» φεμινισμού, μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, 1960-1980

Μετά τον πόλεμο, προτάσσονται από τον Ο.Η.Ε., σε παγκόσμιο επίπεδο, τα Δικαιώματα της Γυναίκας και, επίσης, αναπτύσσεται σταδιακά το «δεύτερο κύμα», κυρίως, στη δεκαετία του 1960 και μέχρι την δεκαετία του 1980, με πολύ πιο διακριτές τις διεκδικήσεις του «κοινωνικού φύλου». Παρατηρείται μια ποικιλομορφία γυναικείων συλλογικοτήτων, ως προς τους στόχους, τη σύνθεση, τη θεωρητική προσέγγιση κλπ. Ωστόσο, αναδεικνύονται ορισμένα γενικότερα αιτήματα, όπως η αναγκαιότητα της ισότητας σε κάθε πεδίο, στην πολιτική, την οικονομία, την εργασία, την εκπαίδευση και επαναπροσδιορίζονται τα ατομικά δικαιώματα. Αναδεικνύονται νέες προβληματικές, όπως η σεξουαλικότητα, η αντισύλληψη και ο έλεγχος των γεννήσεων, η έννοια της έμφυλης ταυτότητας, η ευαισθητοποίηση στη βία κατά των γυναικών και τους βιασμούς, η διάκριση μεταξύ βιολογικού και κοινωνικού φύλου (Oakley 1972) καθώς και νέες αναλυτικές κατηγορίες, όπως η «πατριαρχία». Η

παρουσία των γυναικείων και φεμινιστικών κινημάτων είναι περισσότερο έντονη και περισσότερο συνεχής και «ορατή».

Το «δεύτερο κύμα» εμβαθύνει, εμπλουτίζει και επεξεργάζεται τις θεσμικές διεκδικήσεις, τα αναλυτικά εργαλεία, όσο και τις έμφυλες νοηματοδοτήσεις και αναπαραστάσεις, παρά «τις ιδεολογικές διαφορές των γυναικών που δραστηριοποιούνται στις φεμινιστικές οργανώσεις και στα πολλά ρεύματα στον φεμινισμό» (Παπαγεωργίου 2004). Οι προσεγγίσεις του «δεύτερου κύματος» βασίζονται σε αντίστοιχες θεωρίες (φιλελευθερισμός, σοσιαλισμός, ριζοσπαστισμός). Ο φιλελεύθερος φεμινισμός στοχεύει στη νομική ισότητα ανδρών και γυναικών, μέσα, κυρίως, από αλλαγές στο θεσμικό πλαίσιο, οι οποίες θεωρείται ότι θα βελτιώσουν σε ατομικό επίπεδο τις γυναίκες. Ο σοσιαλιστικός φεμινισμός εντάσσει τις έμφυλες ανισότητες στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής. Και στις δύο προσεγγίσεις, ένα από τα σημαντικά σημεία είναι η εργασία των γυναικών, τόσο η «αφανής» (με την έννοια της μη αναγνωρίσιμης «φροντίδας» στον ιδιωτικό χώρο) όσο και η αμειβόμενη στην Αγορά Εργασίας, που διέπεται από ανισότητες, εμπόδια ανέλιξης (Παπαλεξανδρή 2018) και στερεοτυπικές αντιλήψεις («glass ceiling»). Ο ριζοσπαστικός φεμινισμός ερμηνεύει την έμφυλη ανισότητα μέσα από την οπτική της πατριαρχικής δόμησης της κοινωνίας. Ενδεικτικό το σύνθημα «το Προσωπικό είναι και Πολιτικό», όπου αναδεικνύεται η σχέση κοινωνικών δομών και «ατομικού βίου». Διαπιστώνονται οι σχέσεις εξουσίας και διευρύνεται ο ορισμός του γυναικείου ζητήματος (Παπαταξιάρχης και Παραδέλης 2006). Μια άλλη παράμετρος της ριζοσπαστικής προσέγγισης αποτελεί και η αναζήτηση της υποταγής των γυναικών στα πολιτισμικά σημεία και σύμβολα.

Στην Ελλάδα εμφανίζεται μια πληθώρα δράσεων, ένας πλουραλισμός Γυναικείων / Φεμινιστικών Οργανώσεων και εντύπων, αμέσως μετά την δικτατορία, με πιέσεις τόσο προς την πολιτεία για την κατοχύρωση του θεσμικού πλαισίου της ισότητας, όσο και προς την κοινωνία, με δράσεις ευαισθητοποίησης σε θέματα έμφυλης βίας, ενημέρωσης για τα αναπαραγωγικά δικαιώματα και με προτάσεις αλλαγής των σεξιστικών αντιλήψεων.

Η Χ.Ε.Ν. στην Ελλάδα στο «δεύτερο κύμα»

Το 1947, μετά τον Πόλεμο, ιδρύεται η Χ.Ε.Ν. Ελλάδος, ως κοινό όργανο επικοινωνίας, συνεργασίας και εκπροσώπησης των τοπικών κέντρων Χ.Ε.Ν. και δημιουργεί υποδομές πανελληνίας Οργάνωσης. Στο πρώτο Διοικητικό Συμβούλιο συμμετείχαν μέλη από τις Χ.Ε.Ν. Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Κηφισιάς και Πάτρας. Τα προγράμματά της, τη δεκαετία του 1960, αναφέρονται, μεταξύ άλλων, στην επαγγελματική κατάρτιση των γυναικών, δίνοντας έμφαση στην ανάδειξη των δεξιοτήτων που θα τις βοηθήσουν να ενταχθούν στην Αγορά Εργασίας. Αποτελούν συνέχεια του πρώτου κύματος του φεμινισμού και των πρώτων Χ.Ε.Ν. στην Ελλάδα, που, επίσης, είχαν ως βασικό στόχο την ένταξη των γυναικών στην Αγορά Εργασίας και την συνακόλουθη οικονομική τους ανεξαρτησία, με την δημιουργία, μεταξύ άλλων, Σχολών Γραμματέων, Κοινωνικών Λειτουργιών και Βιβλιοθηκονόμων (με αντίστοιχη επαγγελματική κατοχύρωση) κ.ά.⁸

Στη διάρκεια της δεκαετίας του 1980, αναπτύσσονται και διεκδικητικές δράσεις με στόχο την άσκηση πίεσης για την συνταγματική κατοχύρωση της ισότητας των φύλων, την αναθεώρηση του οικογενειακού δικαίου και την εξίσωση αμοιβών ανδρών – γυναικών. Η Χ.Ε.Ν. του «δεύτερου κύματος», ενώ συνεχίζει να έχει την αρχική της

φυσιογνωμία (μιας εθελοντικής οργάνωσης που καλλιεργεί τις «παραδοσιακές γυναικείες» δεξιότητες, όπως εκμάθηση πλεκτικής, ραπτικής κλπ. στα διάφορα τοπικά της τμήματα) παράλληλα, προωθεί, και τα φεμινιστικά αιτήματα την εποχή του «δευτέρου κύματος», ως Χ. Ε. Ν. Ελλάδος, σχετικά με τις θεσμικές αλλαγές, την ισοτιμία των φύλων και την οικονομική αυτονομία των γυναικών.

Τα όρια «γυναικείας» και «φεμινιστικής» συλλογικότητας

Τα όρια μεταξύ των εννοιών «γυναικείας» και «φεμινιστικής» συλλογικότητας, μετά την δικτατορία στην Ελλάδα είναι ρευστά. Ο όρος «γυναικεία οργάνωση» νοηματοδοτείται από την κοινή βιολογική ταυτότητα και από εθνικού, ή, φιλανθρωπικού χαρακτήρα, δράσεις, με διεκδικήσεις αστικών / θεσμικών δικαιωμάτων, καθώς και την ανάδειξη των γυναικών στην ιστορία, μέσω εθνικών δράσεων, μέσω προσφοράς σε πατριωτικούς πολέμους, εθνοαπελευθερωτικές επαναστάσεις και εξεγέρσεις. Συνήθως έχουν μια τυπική μορφή οργάνωσης με καταστατικό, ιεραρχία και δομή. Κάποιες γυναικείες οργανώσεις συνδέονται στενά με τα κόμματα, που προσβλέπουν στην «αξιοποίηση» ενός σημαντικού αριθμού γυναικών στον μηχανισμό τους. Οι φεμινιστικές οργανώσεις διεκδικούν, επίσης, αιτήματα αλλαγής των θεσμών υπέρ της έμφυλης ισότητας, αλλά προβάλλουν και ζητήματα ατομικών και σεξουαλικών τους δικαιωμάτων. Οι φεμινίστριες προσπάθησαν να εμβαθύνουν στην έννοια της «ισότητας» και να αναζητήσουν τα αίτια της καταπίεσης από το «κυρίαρχο» φύλο, ανάγοντάς τα στο ιστορικό - κοινωνικό τους πλαίσιο. Συλλογίζονται και αναστοχάζονται τη διαχρονική έννοια της «γυναικείας ταυτότητας» και επανεκτιμούν το «Υποκείμενο» Γυναίκα, στην Ιστορία.

Η δομή μιας φεμινιστικής συλλογικότητας μπορεί να είναι, είτε τυποποιημένη, με ιεραρχία, καταστατικό κλπ., είτε «ανοικτή», σε μορφή «ομάδας» και «αυτόνομη». Αυτόνομη σημαίνει ανεξάρτητη από κομματικούς μηχανισμούς, από «ανδρικές επιρροές» και διαφοροποιημένη από τις δομές μιας «αντρικής» οργάνωσης.

«Στον αντίποδα της κυρίαρχης κομματικής λογικής ενός γυναικείου μαζικού χώρου τον οποίο τα πολιτικά κόμματα οφείλουν να αξιοποιήσουν, να διαπαιδαγωγήσουν και να καθοδηγήσουν μέσω μιας μαζικής γυναικείας οργάνωσης ή του κομματικού μηχανισμού, βρίσκεται η επιλογή της αυτόνομης γυναικείας οργάνωσης και ομάδας. Οι αυτόνομες φεμινιστικές ομάδες επιχειρούν να συλλογιστούν και να πράξουν ανεξάρτητα από οποιαδήποτε κομματική, αλλά και γενικότερα αντρική, επιρροή. Και υποστηρίζουν ότι αυτός ο τρόπος λειτουργίας συνιστά προϋπόθεση της φεμινιστικής πολιτικής. Το 1975 δημιουργείται στην Αθήνα η πρώτη οργάνωση του αυτόνομου φεμινιστικού χώρου με τον χαρακτηριστικό τίτλο Κίνηση για την Απελευθέρωση των Γυναικών (ΚΑΓ).»⁹

Η συνειδητοποίηση της διάκρισης «βιολογικού» - «κοινωνικού» φύλου, η κατανόηση και η εμβάθυνση ζητημάτων ταυτότητας και σεξουαλικότητας αποτελούν ένα, επίσης, σημείο διαφοράς μεταξύ «φεμινιστικών» και «γυναικείων» οργανώσεων. Οι φεμινίστριες μέσα από τις συλλογικότητές τους, δρουν και «αναστοχάζονται», μέσα από μια κριτική μεθοδολογία για το κοινωνικό φύλο (Ιγγλέση 2001) σε ένα συνεχή διάλογο με την πολιτική κοινωνία. Σε κάθε περίπτωση, ωστόσο, οι γυναίκες που συμμετέχουν σε αυτές, διαμορφώνουν ένα «νεωτερικό μοντέλο» «πολίτιδας», που δρα και κινείται εκτός «ιδιωτικού» χώρου.

Η Παγκόσμια Χ.Ε.Ν. του «δευτέρου κύματος»: η έμφαση στη γυναικεία ηγεσία

Η Παγκόσμια Χ.Ε.Ν. μετά τον Β παγκόσμιο πόλεμο αποτέλεσε ένα ευρύτερο κίνημα υποστήριξης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, κυρίως, των γυναικών και των παιδιών, αλλά και άλλων «ευάλωτων ομάδων, όπως οι πρόσφυγες, οι ομάδες ατόμων με προβλήματα υγείας, αλφαριθμητισμού, φτώχειας, αλλά και ένα κίνημα υποστήριξης του βιώσιμου περιβάλλοντος και της παγκόσμιας ειρήνης.¹⁰ Το 1955 το Παγκόσμιο Συνέδριο, στο Λονδίνο και το 1959 το Παγκόσμιο Συμβούλιο, στο Μεξικό, αναφέρονται, κυρίως, στην «ανάπτυξη της γυναικείας ηγεσίας» και δίνει έμφαση στο ρόλο της γυναίκας που αναλαμβάνει ευθύνες και δράσεις στο δημόσιο χώρο. Η ηγέτιδα δρα σε διοικητικό επίπεδο, για τη διαμόρφωση των οργάνων και των λειτουργιών, σημαντικό για την ανάπτυξη της ίδιας και των ικανοτήτων της. Η ηγέτιδα βάζει γενικότερους στόχους, έχει όραμα και διαμορφώνει ένα μοντέλο διοίκησης, διαφοροποιημένο από το ανδρικό.

Τις δεκαετίες 1960 και 1970 η Παγκόσμια Χ.Ε.Ν. καλεί τις γυναίκες να δράσουν στη δημόσια σφαίρα, ως ηγέτιδες και ως «υπεύθυνες» για την καταπολέμηση του ρατσισμού και την προστασία των Δικαιωμάτων των Παιδιών, με άμεσες δράσεις και προγράμματα ευαισθητοποίησης των γονέων και της κοινότητας σχετικά με την κακοποίηση των παιδιών.¹¹

Το «τρίτο κύμα»

Το «τρίτο κύμα» χαρακτηρίζει τον φεμινισμό από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 ως σήμερα, αν και θεωρείται ότι αποτελεί προέκταση του δεύτερου κύματος. Προβάλλεται η πολλαπλότητα της γυναίκας, καθώς προστίθενται και άλλες συνισταμένες, αυτές της εθνότητας, της ταξικής καταγωγής, της σεξουαλικής επιλογής κ.ά., με παράλληλες αναφορές στην πολλαπλότητα του φεμινισμού και στον «φεμινισμό- ομπρέλα», ως περίπλοκο, ποικιλόμορφο και πολύπλευρο κίνημα, με διαφορετικές πτυχές. Η γυναίκα δεν είναι για το «τρίτο κύμα» μια μονοδιάστατη οντότητα. Εκτός από το φύλο της, χαρακτηρίζεται, επίσης, από την φυλή της, την τάξη της, τη σεξουαλικότητά της και άλλα ατομικά χαρακτηριστικά, όπως η ηλικία της, η υγεία της κλπ. Για το «τρίτο κύμα», υπάρχουν γυναίκες –και όχι Γυναίκα: γυναίκες λευκές, έγχρωμες, μητέρες, ομοφυλόφιλες, ανάπηρες, ηλικιωμένες, νέες, από την Ευρώπη, ή τις Τρίτες Χώρες. Υπάρχουν πολλοί φεμινισμοί, αναπτύσσονται διάφορες και διαφορετικές προσεγγίσεις. Ταυτόχρονα, όλη αυτή η προβληματική για το «φύλο» μπαίνει στα πανεπιστήμια με διδασκαλία μαθημάτων για την ισότητα, την ιστορία των γυναικών και τον φεμινισμό («ακαδημαϊκοποίηση» του φεμινισμού, «Γυναικείες Σπουδές»). Η έμφυλη ταυτότητα ως κοινωνική κατασκευή, χωρίς απαραίτητη αντιστοιχία με το βιολογικό φύλο (Butler 2009) και η αμφισβήτηση των έμφυλων στερεοτύπων καλύπτουν ένα σημαντικό πεδίο της θεωρίας και της δράσης του «τρίτου κύματος», ενώ επανέρχονται ζητήματα του «δεύτερου» μέσα σε μια σύγκλιση θεωρίας – πράξης και εμπλουτισμού τους με νέες προβληματικές.

Η Παγκόσμια Χ.Ε.Ν. και το «τρίτο κύμα»

Η Παγκόσμια Χ.Ε.Ν. την περίοδο του «τρίτου κύματος» συνεχίζει να δίνει ιδιαίτερη βαρύτητα στην αναδιαμόρφωση και τον μετασχηματισμό της έννοιας της γυναικείας ηγεσίας και, κυρίως, αυτής των νέων γυναικών. Η ανάληψη ηγεσίας προϋποθέτουν σεβασμό στο πρόσωπο της ηγέτιδας και στα δικαιώματά της, ελευθερία κινήσεων, αυτόνομη προσωπικότητα και μη υποταγή στη βία. Παράλληλα, δημιουργεί

καμπάνιες ευαισθητοποίησης για την βία κατά των γυναικών και καμπάνιες για την συμπερίληψη όλων των γυναικών στην κοινότητα, ανεξάρτητα από τη σεξουαλικότητά τους, την εθνότητά τους, τα θρησκευτικά, ή, τα πολιτικά τους πιστεύω. Είναι πλήρως εναρμονισμένη με τον Ο.Η.Ε. και με τις φεμινιστικές διεκδικήσεις σε παγκόσμιο επίπεδο. Σε επόμενα Συνέδρια, η Παγκόσμια Χ.Ε.Ν. αυτοπροσδιορίζεται ως «διεκδικητική», λόγω της δράσης που αναπτύσσουν οι εθελόντριές της για τα ανθρώπινα δικαιώματα, τα δικαιώματα των παιδιών, των νέων και των γυναικών. Τα τελευταία χρόνια, μέσα από συστάσεις αναφέρεται σε θέματα αντιμετώπισης της σεξιστικής βίας κατά των γυναικών και στα πατριαρχικά έμφυλα στερεότυπα που την δημιουργούν.

Ενδεικτική της ανάδειξης της φεμινιστικής συνείδησης των Χενικών οργανώσεων, είναι η αποδοχή του ψηφίσματος που καταθέτει η ελληνική αντιπροσωπεία στο 29^ο Συμβούλιο της Παγκόσμιας, για την αποδοχή και τη χρήση του όρου «γυναικοκτονία», όταν πρόκειται για δολοφονίες γυναικών, λόγω του φύλου τους, το 2019. Η πρόταση γίνεται δεκτή από την πλειοψηφία των χωρών που συμμετέχουν στο Συνέδριο, ενώ, παράλληλα, συνεχίζεται η ευαισθητοποίηση των τοπικών κοινωνιών τους για την αντιμετώπιση της έμφυλης βίας, καταδεικνύοντας ως βασικό της αίτιο την πατριαρχία.¹²

Οι δράσεις της Χ.Ε.Ν. στην Ελλάδα του «τρίτου κύματος»

Η ανάπτυξη της φεμινιστικής συνείδησης των εθελοντριών αναδεικνύεται σταδιακά, μέσα από τις δράσεις της Χ.Ε.Ν. στην Ελλάδα του «τρίτου κύματος» τα τελευταία χρόνια. Εντός των τοπικών κέντρων και μεταξύ των εθελοντριών συζητώνται ζητήματα φύλου και αναζητώνται τα αίτια της έμφυλης βίας και των ανισοτήτων σε κοινωνικά αίτια, όπως φαίνεται και από τις απαντήσεις τους σε έρευνα για τον ορισμό, τα αίτια και τους τρόπους αντιμετώπισης της έμφυλης βίας. Έχοντας συνειδητοποιήσει τις ρίζες της έμφυλης βίας, την πατριαρχική κουλτούρα και αναγνωρίζοντας τις ποικίλες μορφές της, αναζητούν τρόπους αντιμετώπισης των περιστατικών, με τη συμβολή τους, είτε σε ατομικό επίπεδο - στο στενό τους περιβάλλον και στην τοπική τους κοινότητα, είτε, σε συλλογικό επίπεδο –σε συνέργεια με κοινωνικούς φορείς και οργανώσεις, ασκώντας πίεση για θεσμικές αλλαγές προς την πολιτική και πολιτειακή ηγεσία, με συγκεκριμένες προτάσεις. Σε συνέργεια με άλλες οργανώσεις, ή /και αυτόνομα, δημιουργεί πολλαπλές φεμινιστικού χαρακτήρα δράσεις: συμμετέχει στην «Επιτροπή για το Οικογενειακό Δίκαιο και τη Συναινετική Συνεπιμέλεια», στην «Πρωτοβουλία κατά της Γυναικοκτονίας», στην «Επιτροπή ενάντια στην πορνεία».

Αναπτύσσει και αυτόνομες δράσεις με προγράμματα ευαισθητοποίησης σε θέματα έμφυλης βίας, (*«Αν_να η βία κατά των γυναικών στον χώρο και τον χρόνο»*, *«Φως... στη σκιά»* στην εποχή του COVID-19) συμμετέχει σε παγκόσμιες εκστρατείες ενημέρωσης (*«Orange the World»*) και συγκεντρώνει χιλιάδες υπογραφές για την επικύρωση της Σύμβασης της Κωνσταντινούπολης το 2017, κ.ά.¹³

Παράλληλα, συνεχίζει να διατηρεί τον αρχικό υποστηρικτικό της χαρακτήρα «ως γυναικείας, εθελοντικής οργάνωσης» με υπηρεσίες Συμβουλευτικής Σταδιοδρομίας για την ένταξη, ή/και την επανένταξη των γυναικών στην αγορά εργασίας.¹⁴ Ωστόσο, η φεμινιστική της ταυτότητα ισχυροποιείται όλο και περισσότερο και προωθείται ευρύτερα με την δημιουργία του «Femina Lab», τον Δεκέμβριο του 2022 (*«γυναικείο δίκτυο πληροφόρησης, υποστήριξης κι ενδυνάμωσης για την Ισότητα, τη Συνηγορία,*

την Κοινωνική πρόληψη, την ενημέρωση και ευαισθητοποίηση σε θέματα φύλου»¹⁵). Η έμφυλη διάσταση είναι περισσότερο διακριτή στους στόχους της και από «γυναικεία οργάνωση» σταδιακά, αυτοπροσδιορίζεται ως «φεμινιστική», με μεγαλύτερη συμβολή σε θεσμικές πιέσεις και σε ζητήματα ευαισθητοποίησης της ευρύτερης κοινότητας σε θέματα έμφυλων ανισοτήτων, στερεοτύπων και βίας κατά των γυναικών. Η ενεργοποίηση των στελεχών και των εθελοντριών της Χ.Ε.Ν. και η «ευρύτερη» εμπλοκή τους σε θέματα «φύλου», επικαιροποιεί την ταυτότητά της και με την συμβολή της στον ευρύτερο διάλογο. Ένα διάλογο που συνεχίζεται με την ευρύτερη κοινωνία, γυναικείες/φεμινιστικές συλλογικότητες και την τοπική κοινότητα, επαναπροσδιορίζοντας το σύγχρονο φεμινισμό .

Συμπέρασμα

Η εμπλοκή των γυναικών στη δημόσια σφαίρα και η «ορατότητα» της παρουσίας τους επιτυγχάνεται στο «πρώτο κύμα», είτε με την συμμετοχή τους σε «γυναικείες» οργανώσεις, που αποσκοπούν σε γενικότερη «ανθρωπιστική» / «κοινωνική» δράση, συμπεριλαμβανομένων και θεμάτων που απασχολούν τις γυναίκες, όπως η εργασία, είτε με την συμμετοχή τους σε οργανώσεις και δράσεις φεμινιστικές, για τη διεκδίκηση της αυτονόητης ισότητας και των βασικών δικαιωμάτων τους. Οι οργανώσεις του «δευτέρου κύματος», γυναικείες και φεμινιστικές, μέσα από πλουραλισμό προσεγγίσεων, προωθούν το νεωτερικό πρότυπο της γυναίκας, που διεκδικεί, εμβαθύνει και εγείρει αιτήματα είτε έμφυλα, είτε κοινωνικού τύπου. Οι εθελόντριες της Χ.Ε.Ν., προωθούν την εκπαίδευση και την ανάπτυξη δεξιοτήτων στα τοπικά κέντρα, καθώς και προγράμματα για τα παιδιά, αλλά, προωθούν και αιτήματα, σχετικά με θεσμικές αλλαγές.

Τα τελευταία χρόνια, η Παγκόσμια Χ. Ε. Ν., η Χ.Ε.Ν. Ελλάδος και τα τοπικά κέντρα, επικεντρώνονται σε θέματα με περιεχόμενο την αντιμετώπιση της βίας κατά των γυναικών, προωθώντας φεμινιστικές δράσεις. Η αύξηση της έμφυλης βίας και των γυναικοκτονιών, (κυρίως, στην εποχή του εγκλεισμού, λόγω covid), αλλά και οι ενέργειες για την αντιμετώπισή τους από τους παγκόσμιους και ευρωπαϊκούς οργανισμούς και τα κράτη, συντελούν στην ευαισθητοποίηση των γυναικείων οργανώσεων και στον εκ νέου (ανά) στοχασμό τους σε θέματα φύλου. Η γυναικεία συλλογικότητα της Χ.Ε.Ν. διατυπώνει αιτήματα και διεκδικήσεις, ανάλογες προς τα σύγχρονα ζητήματα, (αυτό) προσδιορίζεται ως διεκδικητική/«φεμινιστική» οργάνωση, αλληλεπιδρώντας με άλλες φεμινιστικές οργανώσεις και την τοπική κοινωνία. Χωρίς να αποποιείται την παροχή «υπηρεσιών» και ενδυνάμωσης της θέσης των γυναικών σε ένα ασφαλές και «συμπεριληπτικό» περιβάλλον, που αποτέλεσε τον 19^ο αιώνα και το βασικό λόγο ίδρυσης της Παγκόσμιας Χ.Ε.Ν και διατηρώντας τα ιδιαίτερα (ιστορικά) χαρακτηριστικά της, εξελίσσεται, ως φεμινιστική οργάνωση, σε ένα διάλογο με την ελληνική κοινωνία, μέσω μια διαδικασίας δράσεων και αναστοχασμού.

Σημειώσεις

¹ Ενδεικτικά δύο εκ των υποστηρικτών της γυναικείας χειραφέτησης, Condorcet και Mill Marie-Jean-Antoine-Nicolas Caritat, Marquis de Condorcet, «Sur l'admission des femmes au droit de cité», στο Journal de la Société de 1789, 3 juillet 1790, no. V. <https://oll.libertyfund.org/title/condorcet-sur-l-admission-des-femmes-au-droit-au-cite>. και John Stuart Mill, «The Subjection of Women,

- 1869, London». <https://www.bl.uk/collection-items/the-subjection-of-women-by-j-s-mill> Ανακτήθηκε 6/10/22.
- 2 http://eptanisiaka.blogspot.com/2014/10/blog-post_6.html, 6/10/2014 [Επτανησιακά. Πλάτων Δρακούλης](#) ανακτήθηκε 7/10/22.
- 3 <https://lykeionellinidon.com/el/poioi-eimaste> και <https://lykeionellinidon.com/> ανακτήθηκε 7/10/22.
- 4 <https://leagueforwomenrights.gr/istoriko/> Ανακτήθηκε 7/10/22.
- 5 Για την ιστορία και την ίδρυση της πρώτης ΧΕΝ στην Αθήνα <https://xen-athinon.gr/history/>. Ανακτήθηκε 7/10/22
- 6 <https://mrc-catalogue.warwick.ac.uk/records/YWC> Ανακτήθηκε 10/10/22
- 7 <https://worldywcaouncil.org/wp-content/uploads/2016/05/WC-full-statements-of-policies-1894-2015-FINAL.pdf> , σελ 22. Ανακτήθηκε 10/10/22
- 8 <https://xen.gr/history/> Ανακτήθηκε 10/10/22.
- 9 <https://foundation.parliament.gr/el/apo-tis-gynaikeies-organoseis-stis-omades-gynaikon> Ανακτήθηκε 11/10/22.
- 10 <https://xen.gr/xen-global/> Ανακτήθηκε 11/10/22.
- 11 <https://www.worldywca.org/about-us/history> / Ανακτήθηκε 11/10/22.
- 12 World Young Women's Christian Association (YWCA) Week Without Violence Toolkit (October 2019) https://www.worldywca.org/ywca_ressources/week-without-violence-toolkit Ανακτήθηκε 9/10/22.
- 13 <https://xen.gr/oi-draseis-mas/> Ανακτήθηκε 11/1/23.
- 14 Δωρεάν υπηρεσίες συμβουλευτικής σταδιοδρομίας για γυναίκες <https://xen.gr/oi-draseis-mas/> Ανακτήθηκε 11/1/23.
- 15 <https://feminalab.gr/> femina rights lab, Θεσμικό πλαίσιο για την Ισότητα Συνηγορία, εξάλειψης της Έμφυλης Βίας και υποστήριξη της Γυναικείας Ηγεσίας / femina support lab Κοινωνική Πολιτική και πρόληψη / femina career lab Επαγγελματική και Εκπαιδευτική Σταδιοδρομία.

Αναφορές

Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία

- Αβδελά, Ε., (1990), *Δημόσιοι υπάλληλοι γένους θηλυκού. Καταμερισμός της εργασίας κατά φύλα στον δημόσιο τομέα, 1908-1955*, Αθήνα, Εμπορική Τράπεζα Ελλάδος.
- Βαρίκα, Ε. και Σκλαβενίτη, Κ. (1981) *Η εξέγερση αρχίζει από παλιά: σελίδες από τα πρώτα βήματα του γυναικείου κινήματος*, Αθήνα, Γνώση.
- Butler, J. (2009), *Αναταραχή φύλου: ο φεμινισμός και η ανατροπή της ταυτότητας*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια.
- Ιγγλέση Χ. (2001), (επιμ.) *Ο Αναστοχασμός στη Φεμινιστική Έρευνα*, Αθήνα, Οδυσσέας.
- ΙΝΕ/ΓΣΕΕ (2018), «100 Χρόνια Συνδικάτα: Βασικοί σταθμοί του εργατικού κινήματος στην Ελλάδα», *Ενημέρωση*, τ. 244 και <https://www.inegsee.gr/wp->

<content/uploads/2018/12/NOEMBRIOS-DEKEMBRIOS-2018.pdf> ανακτήθηκε 9/10/22.

Κανταράκη, Μ. (2021), Έμφυλη βία: καταλαβαίνουμε όλες το ίδιο; (επιμέλεια Ν., Βαΐου, Γ., Πετράκη, Μ. Στρατηγάκη) *Έμφυλη βία, Βία κατά των γυναικών*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, σ.σ. 257-272.

Κανταράκη, Μ., (2001), *Γυναίκες και εργασιακές σχέσεις στην βιομηχανική υφαντουργία: επιδράσεις στην ταξική διαμόρφωση* (ανέκδοτη διδακτορική διατριβή), Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών. Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας και σε <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/12419>.

Κορδάτος, Γ. (1972), *Ιστορία του ελληνικού εργατικού κινήματος*, Αθήνα, Μπουκουμάνης.

Παπαγεωργίου, Γ. (2004), *Ηγεμονία και φεμινισμός*, Αθήνα, Τυπωθήτω.

Παπαλεξανδρή, Ν. (2018), *Γυναικεία ηγεσία. Εμπόδια και προκλήσεις*, Αθήνα, Ψυχογιός.

Παπαταξιάρχης, Ε., Παραδέλης, Θ. (επιμ.) (2006), *Ταυτότητες και φύλο στη σύγχρονη Ελλάδα*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια.

Ψαρρά, Α., (1999), Μην πεις κακό για φαμπρικού. Ο γυναικείος συνδικαλισμός και οι αγώνες για ισότητα στο μεσοπόλεμο, *Καθημερινή*, 2/5/1999, σ. 20-22.

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

Oakley, A. (1972), *Sex, Gender and Society*, London, San Francisco, Harper and Row.